Persian Language and Literature
Former Journal of the Faculty of Literature
University of Tabriz
Online ISSN: 2676-6779
Print ISSN: 2251-7979

A Reflection on the Referential Language of Complaints with an Emphasis on a Complaint in *Rāhat al-Sodur*

Mir Jalil Akrami[1], Asadollah Vahed[2], Mohammad Ali Mousazadeh[3]✉, Rashid Asadi Valiloo [4]

1. Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: m-akrami@tabrizu.ac.ir
2. Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: Assadollahvahed@yahoo.com
3. Corresponding author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: mmousazadeh@tabrizu.ac.ir
4. PhD student in Persian Language and Literature, lyrical orientation, University of Tabriz, Tabriz, Iran. E-mail: garadagh1365@gmail.com

DOI: 10.22034/perlit.2024.63215.3706

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 30 August 2024
Received in revised form: 10 November 2024
Accepted: 07 December 2024
Published online: 07 October 2026

Keywords:
Lyrical literature, complaint, referential language, Rahāḥ al-Sādur, Rāwāndi.

ABSTRACT

When dealing with a literary text, what is assumed and strengthens the original value of the text is its literary features, but being lyrical is a matter of content, and the lyrical text increases its quality by resorting to the features of the literary language. Despite this, lyrical texts without literary features are more or less ignored. Among the types of lyrical words, complaint requires the closest proximity to reality, and basically, a complaint whose subject is a complaint about an imaginary matter, will not have any meaning from the point of view of being a complaint for the audience. This judgment is more stable in the case of political complaints. Based on this, it seems that in order to open the chapter of research in the field of non-literary language of lyrical texts or what is called referential language, research into complaint is a suitable choice. In this research, a political complaint has been selected from the text of Rāwandi's *Rāhat al-Sodur* and the quality of the retention of the referential aspect of the language of this text has been examined. Studies show that the prose format is more favorable than poetry in adopting the reference language for complaints, but we think that the principle in advancing this approach is the realistic identity of the complaint. This realistic identity has caused Ravandi to ignore the original elements of rhetoric and to limit the expressive elements to only a few and more important ones, which are weak and ineffective, and to pay more attention to direct and one-to-one word and meaning.

Cite this article: Akrami, M.J., Vahed, A., Mousazadeh, M.A., Asadi Valiloo, R. (2026). A Reflection on the Referential Language of Complaints with an Emphasis on a Complaint in *Rāhat al-Sodur*. *Persian Language and Literature*, 79 (254), 88-106. http://doi.org/10.22034/perlit.2024.63215.3706

© The Author(s).
Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Lyrical literature is an area where a deep look into the content and language of its various forms reflects new aspects of the different states and linguistic possibilities of the human species, but to date, the theoretical foundations and linguistic discussions of this literary form have not received much attention. In the few sources, very general definitions have been presented about it, which have become obvious due to overuse and are practically not considered informative statements about lyric literature. To say that lyrical literature is born of human emotions and, consequently, has a soft and gentle language does not do justice to the subject, because not only do the multiple subcategories of lyrical literature (praise, criticism, satire, ghazal, etc.) have obvious differences from each other, but a closer look also shows that the examples of these subcategories (assuming the same content) have subtle differences in terms of language. Of course, this is obvious, but research into these differences is another matter, especially if the research focuses on areas that are often neglected. When it comes to literature, it is assumed that the language of the text is literary. But can this assumption be generalized to the entirety of the work? This question is raised in a more serious way in the case of prose works. Furthermore, the question arises as to what relationship texts that are more in line with the realities of the external world and are naturally distant from imagination will have with literature. It is not useful to resort to philosophical definitions of literature and literary text in this area, especially if they are a repetition of Western theories.

Literature Review and Methodology

Complaint is not a topic that has been neglected in the field of Persian literature. Many researchers have tried to study and introduce various aspects of this type of lyrical speech, but the linguistic aspect of complaint writing in general has no precedent. On the other hand, the issue of "referential language" has also often not been considered important in linguistic research on literary texts because in a literary text, the essence is the literary dimension of the speech and attention should of course be focused on how the literary language is formed. Therefore, in our searches, no research was found that specifically prioritized the concept of "referential language" of the text.

Only two articles, titled "Linguistic Analysis of *Nafsat-ul-Masdur* by Zaidari Nasavi" and "The Nature of Sufism and Its Language from Rumi's Perspective in *Mathnavi*," are worth mentioning with the keyword "referential language." The first article discusses from beginning to end how to distance oneself from referential language and the desire for literary language. The second article, in accordance with the main purpose of the research, examines referential language not through how it is formed in the text, but from the perspective of a mystic and in relation to a mystical worldview.

In this research, a political complaint has been selected from the text of Rāwandi's *Rāhat al-Sodur* and the quality of the retention of the referential aspect of the language of this text has been examined.

Discussion

Perhaps the "literary" nature of a text and the "referential" nature of its language are in clear contradiction to each other because in this aspect of language usage, "the word is used in its literal meaning or in those figurative and allegorical meanings that are well-known" (Sami'i, 2016: 53), but literariness is defined as the meaning of the word in a way other than its literal meaning, while at the same time maintaining its originality. On the other hand, the "lyrical" nature of a text is not dependent on the meaning of the word, but is a concept that is primarily related to the content of the text. Of course, there is no doubt that lyrical texts, whether in verse or prose, often present emotional content with literary language, but we can find examples in which this ruling is not absolutely true, at least not

in the case of them, and the referential status of the language of the text is more significant. It seems that the relatively long prose complaint that appears in the opening pages of Rawandi's *Raha'at-ul-Sudur wa Ayah-ul-Surur* is an example of such a text in the broad field of lyric literature, and research into its linguistic aspects can be a prelude to research into the relationship between referential language and lyric literature.

Conclusion

In writing this part of the book, Rawandi has adhered to the principles of reporting and historiography and has avoided anything that could undermine the reliability of his complaining report. As a result of the referential dignity of the text's language, the expected level of an ancient text (and selected from a work attributed to the period of technical prose) has been observed. The extent to which this complaint is devoid of literary aspects is equally considered a precise lyrical text that is in keeping with its original identity and mission. The final and more general result is that in the complaint with its various types in terms of subject matter, one can and should expect an unconvincing language that is very close to the characteristics of the referential language, while at the same time acknowledging the literary nature of the speech and its lyrical nature. This is why it can be claimed that drawing a diagram that can accurately show the characteristics of a lyrical-literary text in terms of language is very difficult and even impossible. This can undermine the well-known and generally accepted rules in the field of language and the language of literary texts that are more or less accepted by researchers and critics today and are used as the scale of linguistic criticism of literary works, and it forces them to be cautious in issuing judgments about the quality of the language of such works.

Keywords: Lyrical literature, complaint, referential language, Rahāḥ al-Sādur, Rāwāndi.

زبان و ادب فارسی
نشریهٔ سابق دانشکده ادبیات دانشگاه تبریز
شاپا چاپی: ۷۹۷۹-۲۲۵۱
شاپا الکترونیکی: ۶۷۷۹-۲۶۷۶

تأملی در زبان ارجاعی شکوائیه‌ها

با تکیه بر شکوائیه‌ای از *راحه‌الصدور*

میر جلیل اکرمی[۱]، اسدالله واحد[۲]، محمدعلی موسی‌زاده[۳]✉، رشید اسدی ولیلو[۴]

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: m-akrami@tabrizu.ac.ir

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: Assadollahvahed@yahoo.com

۳. نویسندهٔ مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: mmousazadeh@tabrizu.ac.ir

۴. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گرایش غنایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: garadagh1365@gmail.com

DOI: 10.22034/perlit.2024.63215.3706

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۷
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۵

کلیدواژه‌ها:
ادب غنایی، شکوائیه، زبان ارجاعی، راحه‌الصدور، راوندی.

چکیده

هنگام مواجهه با متن ادبی، آنچه مفروض تلقّی می‌شود و ارج و ارزش اصلی متن را تقویت می‌کند، شاخصه‌های ادبی آن است اما غنایی‌بودن، مبحثی محتوایی است و متن غنایی با توسل به شاخصه‌های زبان ادبی بر کیفیّت تأثیر خود می‌افزاید. با وجود این، متون غنایی فاقد ویژگی‌های ادبی، کمابیش نادیده گرفته می‌شوند. در میان اقسام کلام غنایی، شکوائیه بیشترین مقارنت را با واقعیّت طلب می‌کند و اساساً شکوائیه‌ای که موضوع آن شکایت از امری خیالی باشد، وجاهتی از منظر شکوائیه‌بودن برای مخاطب نخواهد داشت. این داوری در مورد شکوائیه‌های سیاسی از استواری بیشتری برخوردار است. بر این اساس، به نظر می‌رسد به منظور گشایش باب تحقیق در حوزهٔ زبان غیرادبی متون غنایی و یا آنچه اصطلاحاً زبان ارجاعی خوانده می‌شود، شکوائیه‌پژوهی انتخاب مناسبی باشد. سؤال این است که در شکوائیه به عنوان یک نوع غنایی، زبان ارجاعی چه جایگاهی دارد؟ در این پژوهش، شکوائیه‌ای سیاسی از متن راحه‌الصدور راوندی برگزیده و کیفیّت نگاهداشت جنبهٔ ارجاعی زبان این قطعه بررسی شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که قالب نثر در اتخاذ زبان ارجاعی برای شکایت، زمینهٔ مساعدتری نسبت به شعر دارد لیکن به گمان ما اصل در پیشبرد این رویکرد، هویّت واقع‌گرایانهٔ شکوائیه است. همین هویّت واقع‌گرایانه موجب شده است که راوندی، از عناصر بدیعی بلاغت چشم بپوشد و از عناصر بیانی، تنها به مواردی قلیل، و مهم‌تر از آن، کمرنگ و ناموثّر اکتفا کند و هرچه بیشتر بر دلالت مستقیم و یک‌به‌یک لفظ و معنی اهتمام داشته باشد.

استناد: اکرمی، میرجلیل؛ واحد، اسدالله؛ موسی‌زاده، محمدعلی؛ اسدی‌ولیلو، رشید (۱۴۰۵). تأملی در زبان ارجاعی شکوائیه‌ها با تکیه بر شکوائیه‌ای از *راحه‌الصدور*. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۴)، ۱۰۷-۸۸. http//doi.org/10.22034/perlit.2024.63215.3706

ناشر: دانشگاه تبریز.

© نویسندگان.

۱. مقدمه

ادب غنایی، عرصه‌ای است که ژرف‌نگری در محتوا و زبان اقسام گوناگون آن، جنبه‌های جدیدی از احوال مختلف و امکانات زبانی نوع انسان را باز می‌تاباند، لیکن تا به امروز، مبانی نظری و مباحث زبانی این نوع ادبی، چندان مورد توجّه نبوده است. در منابع اندک‌شمار نیز تعاریفی بسیار کلّی در مورد آن عرضه شده که از فرط استعمال، بدیهی شده‌اند و عملاً گزاره‌های آگاهی‌بخشی در مورد ادب غنایی به شمار نمی‌روند. اکتفاکردن به همین مقدار که ادب غنایی منبعث از عواطف انسانی است و به‌تبع، زبانی نرم و لطیف دارد، حق مطلب را ادا نمی‌کند زیرا نه‌تنها زیرمجموعه‌های چندگانهٔ ادب غنایی (تحمیدیه، مدح، حسب‌حال، شکوائیه، هجویه، تغزّل و ...) تفاوت‌های آشکاری با یکدیگر دارند، بلکه نگاه دقیق‌تر نشان می‌دهد که مصادیق این زیرمجموعه‌ها (با فرض یکسانی محتوا) از نظر زبانی، تفاوت‌های ظریفی دارند. البته این امری واضح است، اما پژوهش در این تفاوت‌ها، مطلب دیگری است، به‌ویژه اگر پژوهش متوجّه حوزه‌هایی باشد که اغلب مغفول واقع شده‌اند.

هنگامی که از ادبیّات سخن می‌رود، ادبی‌بودن زبان متن در آن مفروض است. اما آیا این فرض قابل تعمیم به کلیّت اثر است؟ این پرسش در مورد آثار منثور به گونهٔ جدّی‌تری مطرح می‌شود. از این گذشته، این پرسش پیش می‌آید که متونی که همخوانی بیشتری با واقعیّت‌های جهان بیرونی داشته و طبیعتاً از تخیّل فاصله دارند، چه نسبتی با ادبیّات خواهند داشت؟ توسّل به تعاریف فلسفی از ادبیّات و متن ادبی در این عرصه کارساز نیست، خصوصاً اینکه تکرار نظریّه‌های غربی باشد.

به نظر می‌رسد راهکار مقدّماتی این باشد که وارد متن شده، در مناسبات لفظی آن جستجو کنیم. چنین رویکردی در مورد شعر، آسان‌تر است، لیکن در نثر، به سبب گستردگی کلام و پراکندگی موضوع، در عین لزوم، دشوار می‌نماید. در این پژوهش، شکوائیه‌ای سیاسی از «راحه الصدور» راوندی برگزیده شده است تا ضمن امعان نظر در جنبه‌های زبانی یک قطعهٔ منثور، نسبت ادب غنایی با زبان صریح و گزارش‌وار، بررسی شود. بدیهی است که در این راه نیازمند شیوه‌ای ابداعی و مقدّماتی هستیم؛ چراکه تحقیق در زبان ارجاعی متون، فاقد پیشینه‌ای است که ما را به هدف راهنمایی کند.

۱-۱- بیان مسئله

فصلی از کتاب «زبان شعر در نثر صوفیه»(نک.شفیعی کدکنی، ۱۳۹۲: ٤٢-٢٤) به تفکیک و توضیح «زبان ارجاعی» و «زبان عاطفی» اختصاص داده شده است. در این فصل، همچون تمام منابع دیگر، هدف، شناساندن زبان عاطفی است، اما مقدّمتاً به زبان ارجاعی نیز مختصر توجّهی می‌شود تا امر به ضد خود شناسانده شود. در این فصل در باب زبان ارجاعی آمده است:

> «گزاره‌هایی از نوع "مثلث سه ضلع دارد" یا "طول این درخت پانزده متر است" دارای صدق و کذب است زیرا بازگشتش به عالم حسّ و تجربه است. تمام کسانی که معنی "مثلث" و "سه" و "ضلع" و "دارد" را می‌دانند، وقتی با آن گزاره‌ها روبرو می‌شوند ذهنشان به یک امر واحد "ارجاع" می‌دهد»(همان: ۲۹-۲۸).

ثابت بودن معنی، یکسان‌بودن معنی برای همگان، تابنده و همیشه‌روشن‌بودن و در نهایت «اثباتی» (در برابر اقناعی) بودن دیگر ویژگی‌هایی است که در این فصل برای زبان ارجاعی برشمرده شده است. نویسندهٔ کتاب، خود اذعان دارد که چنین دیدگاهی پس از مطالعهٔ آثاری از ایور آرمسترانگ ریچارد (I. A. Richards) برای او موضوعیّت یافته است. این منتقد ادبی، «منکر آن شد که زبان علمی و ارجاعی، شائبه‌ای از ابهام‌آفرینی داشته باشد»(احمدی، ۱۳۸۷: ۲۸۷) و تأکید داشت که «در زبان علمی، ضابطهٔ قدرتمندی وجود دارد و آن حقیقت است. در مورد هر گزاره یا حکم علمی می‌توان پرسید که "آیا حقیقت دارد یا نه؟" و البته او هیچ انکار نمی‌کرد که در شعر و هنر نیز کاربرد ارجاعی شکل می‌گیرد، اما این کاربرد جنبهٔ مسلط و قطعی ندارد» (همان: ۲۸۷). اما

مسئله این است که اگر با کاربرد مسلط و قطعی (و یا حتی نسبی اما غالب) زبان ارجاعی در شکل‌گیری کلام مواجه شویم، چه تحلیلی باید داشت؟

شاید «ادبی‌بودن» متن و «ارجاعی‌بودن» زبان آن، با یکدیگر به‌گونه‌ای آشکار منافات داشته باشند؛ زیرا در سویهٔ ارجاعی بودن زبان، «لفظ به معنای حقیقی یا آن معانی مجازی و کنایی به کار می‌رود که مشهورند» (سمیعی، ۱۳۹۵: ۵۳)، اما ادبی‌بودن، در دلالت لفظ به غیر معنای حقیقی تعریف می‌شود که در عین حال، بدیع‌بودن خود را حفظ کرده باشد. حال آن‌که «غنایی‌بودن» متن، به نحوهٔ دلالت لفظ وابستگی ندارد، بلکه مفهومی است که در درجهٔ نخست، با محتوای متن، مرتبط است.

البته تردیدی نیست که متون غنایی، اعم از نظم و نثر، اغلب محتوای عاطفی را با زبان ادبی عرضه می‌کنند، لیکن می‌توان نمونه‌هایی یافت که این حکم در مورد آن‌ها، دست‌کم به طور مطلق صادق نیست و شأن ارجاعی زبان متن، چشم‌گیریِ بیشتری دارد. به نظر می‌رسد که شکوائیهٔ منثور نسبتاً بلندی که در صفحات ابتدایی راحه الصدور و آیه السرور راوندی آمده است، مصداقی برای چنین متنی در حوزهٔ وسیع ادب غنایی است که پژوهش در جنبه‌های زبانی آن، می‌تواند مقدّمه‌ای بر پژوهش در نسبت میان زبان ارجاعی و ادب غنایی باشد.

۱-۲- پیشینهٔ پژوهش

شکوائیه موضوعی نیست که در پهنهٔ ادب فارسی مغفول مانده باشد، پژوهشگران بسیاری به بررسی و معرفی جوانب گوناگونی از این قسم کلام غنایی همت گماشته‌اند لیکن جنبهٔ زبانی شکوائیه‌نویسی در وجه اعم، دارای هیچ پیشینه‌ای نیست. از سوی دیگر، مسئلهٔ «زبان ارجاعی» نیز در تحقیقات زبانی متون ادبی اغلب دارای اهمیّت تلقی نشده است؛ زیرا در یک متن ادبی، اصل با بُعد ادبی کلام است و توجّهات البته باید معطوف به چگونگی شکل‌گیری زبان ادبی باشد. بنابراین، در جستجوهای ما، پژوهشی که مشخصاً مفهوم «زبان ارجاعی» متن را در اولویّت خود قرار دهد، یافت نشد.

تنها دو مقاله با عناوین «تحلیل زبانشناسانهٔ نفثةالمصدور زیدری نسوی» و «ماهیّت تصوّف و زبان آن از دیدگاه مولانا در مثنوی» با کلیدواژهٔ «زبان ارجاعی» قابل اشاره‌اند که مورد نخست از ابتدا تا انتها در باب چگونگی فاصله‌گیری از زبان ارجاعی و میل به زبان ادبی بحث می‌کند و مورد دوم، بنابر اقتضای هدف اصلی پژوهش، زبان ارجاعی را نه از رهگذر چگونگی شکل‌گیری در متن، بلکه از دید یک عارف و در نسبت با جهان‌بینی عرفانی مورد مداقّه قرار می‌دهد.

بر این اساس، می‌توان موضوع این مقاله را رویکردی جدید و بی‌سابقه به قطعه‌ای برگزیده از متون تاریخ ادب فارسی و به طور مشخّص شکوائیه‌های فارسی تلقّی نمود.

۲- «*راحه‌الصدور*» و زمینه‌های سیاسی- اجتماعی عصر نگارش آن

«راحه‌الصّدور و آیه‌السّرور در تاریخ آل سلجوق» عنوان کتابی است به قلم نجم‌الدین ابوبکر محمد بن علی بن سلیمان الراوندی که در سال ۵۹۹ هجری تألیف شده است. این کتاب چنان‌که از نام آن برمی‌آید، تاریخ سلاطین سلجوقی است. به داوری صفا (۱۳٦۹، ج۲: ۱۰۰۸) این کتاب «خواه از باب سلاست انشای آن و غزارت فضل مؤلف و خواه از حیث اشتمال بر اطّلاعات فراوان تاریخی و اجتماعی، در شمار معتبرترین و سودمندترین کتب فارسی پیش از حملهٔ مغول است».

راوندی بعد از انقراض سلجوقیان و برآمدن خوارزمشاهیان، از عراق به آسیای صغیر مهاجرت می‌کند و در پناه کیخسرو بن قلج ارسلان کتابی در تاریخ پدران وی می‌نویسد و پایان هر فصل را به ستایش او می‌آراید (بهار، ۱۳۸٤، ج۲: ٤۰٦-٤۰۵). در آغاز

کتاب، راوندی به توصیف ایّام مملکت‌داری آل‌سلجوق می‌پردازد و از رهگذر این توصیف، نقبی به وضعیّت نامطلوب جاری عصر تألیف می‌زند؛ عصری که صاحب «مرصادالعباد» با فاصلهٔ چند سال، در وصف آن نوشته است:

«تا این ضعیف در بلاد عراق و خراسان، گاه در سفر و گاه در حضر بود، از تعویقات و آفات فتنه‌های گوناگون فراغت و فرصت نمی‌یافت که بر اتمام آن اقدام نماید، چه هر روز فتنه‌ای به نوعی دیگر ظاهر می‌شد که موجب تفرقهٔ دل و توزع خاطر بود، خود گویی فتنه در آن دیار وطن دارد»(نجم رازی، ۱۳۸۰: ۱۶).

و نویسندهٔ «نفثةالمصدور» نیز احوال حاکمان و شیوهٔ حکومت‌داری آن دوره را با لحنی دردمندانه این‌گونه نکوهیده است:

«جمعی خران خام‌کار در کار رفته که عداوتی که چندین خزان و بهار بر او گذشته بود و به فراوان لیل و نهار متأکّد شده، به حدیث زنگ و رنگ و فسانهٔ بی‌مغز و سنگ، بی هیچ اندیشه و درنگ وَ لَن یُصلِحَ العَطّارُ مَا اَفسَدَ الدَّهرُ، وداد اصلی و اتحاد کلی مبدل گردانند»(زیدری نسوی، ۱۳۹٤: ۲۸-۲۷).

چنین وضعیّتی که پایان هولناک آن با یورش مغول رقم می‌خورد و نویسندگان فوق، پس از بروز بلا از جریان آن شکایت می‌کنند، در روزگار راوندی در ابتدای نضج خویش است و چنان که از گزارش او برمی‌آید، ابتدا و انتهای این دوره، دست‌کم از منظر آشفتگی‌های سیاسی و نابهنجاری‌های اجتماعی، تفاوت چندانی با یکدیگر نداشته است.

۳-گزارش تاریخی و شکوائیه‌نویسی

اگر بخواهیم برای این گزارش سیاسی- اجتماعی مندرج در «راحه‌الصدور» که مورد نظر ماست جایگاهی در مبحث انواع ادبی بیابیم، بی‌تردید، این قطعه، ذیل عنوان «شکوائیه» که از اقسام ادب غنایی است، تعریف خواهد شد. در نگاه ما، شکوائیه، واکنش کلامی فعّالی است نسبت به آنچه که هست و نباید باشد (و یا بود و نمی‌بایست می‌بود) که با هدف و امید حصول تغییر رویّه به زبان می‌آید، لیکن عموماً این هدف و امید به سرانجامی نمی‌رسد و تنها دستاورد گوینده، دستیابی به تسکین احتمالی و البته آفرینش ادبی است.

در میان اقسام کلام غنایی، شکوائیه (فارغ از موضوع شکایت) بیشترین مطابقت را با امر واقع در جهان بیرونی دارد. شکوائیه محصول مستقیم امر ناروایی است که به واقع رخ داده است و گاهی به خلاف دیگر گونه‌های ادب غنایی، هرچه بیشتر مطابق با واقع باشد، اصالت بیشتری دارد و بیشتر موجب اعجاب می‌گردد. اگر بنا باشد، شکوائیه از واقعیّت دور افتد، به میزان این فاصله، از اعتبار نیز ساقط می‌شود؛ چراکه اعتراض به امر ناواقع، معقول نیست و وجهی نخواهد داشت.

نویسندگان مقالهٔ «نقد و بررسی شکوائیه‌های سیاسی در شعر قرن ششم» معتقدند که «شکوائیه‌های سیاسی، در بین انواع شکوائیه‌ها، به دلیل حساسیّت حکومت‌های مستبد و خودکامه نسبت به این گونه سروده‌ها و واکنش‌های شدید آن‌ها، از اهمیّت خاصی برخوردارند» (واحد و نوری باهری، ۱۳۹۱: ۱٤٤).

این نوع شکوائیه‌ها می‌توانند در پیچ‌وتاب شعر پنهان شوند و در هنگام تنگنا، به کمک شعریّت متن، با تفسیرهای دیگری ارائه گردند. بخشی از این شکوائیه‌ها با تقدیرگرایی که در فرهنگ ایرانی سابقه‌ای طولانی دارد، گره خورده است؛ یعنی شکوائیه‌نویسان برای در امان ماندن از تبعات شکوائیه‌های سیاسی خود، با مقصّر شناختن تقدیر در نابه‌سامانی‌های رایج، ضمن بیان ما فی الضمیر خود به دامن این باور پناه برده‌اند، در حالی که می‌دانیم نباید همهٔ آن را به حساب باور قلبی به تقدیر گذاشت بلکه باید آن را شگردی برای جان‌به‌دربردن از مهلکهٔ مؤاخذهٔ ارباب قدرت دانست. اما چنان‌که خواهیم دید، راوندی به زبانی صریح و بی‌پروا و در ایّام

تسلط خوارزمشاهیان، به نقد اعتراض‌آمیز وضعیّت جاری می‌پردازد. ای‌بسا بُعد جغرافیایی تا حدود بسیاری این بی‌پروایی را به قلم شکوائیه‌نویس بخشیده باشد، لیکن از منظری که ما به این قطعه می‌نگریم، این واقعیّت تأثیر چندانی در اهمیّت متن ندارد.

اگرچه زرّین‌کوب (۱۳۸۹: ۱۳۳-۱۳۲) «راحه‌الصدور» را در کنار «تاریخ یمینی»، «عرصهٔ نمایش قدرت صنعت‌پردازی ادیبانه» معرفی می‌کند که در آن‌ها «مورخ پشت سر کاتب و ادیب صنعت‌گرا» مخفی مانده است، اما این نگاه حتی اگر در مورد دیگر بخش‌های کتاب صدق کند، در مورد شکوائیهٔ مورد بررسی صادق نیست. این قطعه به اعتبار شکوائیه بودنش، مشخصاً نمونه‌ای از اقسام ادب غنایی تعریف می‌شود و به اعتبار گزارش بودنش، زبانی صریح و ارجاعی دارد. «طبیعت گزارش، آشکار، قاطع و معیّن است ... زبانی که گزارش به کار می‌برد، مستقیم و صریح است ... در واقع گزارش شرح می‌دهد و داستان نقل می‌کند. در اوّلی بیان تشریحی به کار می‌رود و در دومّی بیان روایتی» (میرصادقی، ۱۳۸۸: ۳۳٦).

در این مقاله تلاش شده است که شکوائیهٔ مورد نظر، بر اساس موضوعات مطرح‌شده به اجزای کم‌حجم‌تر تقسیم شود و ضمن استناد به نمونه‌های شعریِ هم‌محتوا و مقایسهٔ زبانی متن منثور با این نمونه‌ها، کیفیّت ارجاعی زبان غنایی شکوائیه مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

۴- نقش ارجاعی زبان و کیفیّت قالب نثر

در دو بخش نخست این مقاله، شرحی اجمالی در باب مفهوم زبان ارجاعی (referential) نقل گردید. در باب تعریف زبان ارجاعی، شاید به سبب عدم رواج آن در متون ادبی و یا از سر وضوح، تلاشی صورت نگرفته است.

در منابع، از قول رومن یاکوبسن (Roman Jakobson) به این مقدار بسنده شده است که اگر «جهت‌گیری پیام به سوی موضوع پیام» باشد، زبان با نقش ارجاعی خود (در برابر نقش‌های عاطفی، ترغیبی، فرازبانی، همدلی و ادبی) به کار گرفته شده است (صفوی، ۱۳۹٤، ج۱: ۳٦) و در توضیح این تعریف آمده است: «صدق و کذب گفته‌هایی که از نقش ارجاعی برخوردارند به دلیل آن‌که جملاتی اخباری به شمار می‌روند، از طریق محیط امکان‌پذیر است»(همان: ۳٦).

بابک احمدی (۱۳۷۰، ج۱: ٦۸) با تدقیق در نظریّات یاکوبسن و تکمیل آن با اظهار نظرهای دیگر، متون را به دو دستهٔ کلّی تقسیم کرده و به گونه‌ای شفّاف‌تر به تعریف و ایضاح خصوصیّات متون دستهٔ اول (با محوریّت کارکرد زبان ارجاعی) پرداخته است:

> «در متون دستهٔ نخست، پیامی خاص از راه زبانی روشن و ساده (تا آنجا که امکان دارد رها از هر گونه پیچیدگی کلامی)، ارائه می‌گردد. ما در زمان خواندن چنین متونی اساساً متوجّه زبان نمی‌شویم. این‌جا زبان شفّاف است و شاید بتوان گفت که زبان حذف می‌شود».

بنابراین، به نظر می‌رسد که «موضوعیّت یافتن صدق کلام» و «دوری از برجسته‌سازی‌های زبانی» دو خصیصهٔ اصلی متونی باشند که مبتنی بر نقش ارجاعی زبان شکل گرفته‌اند.

اینکه نثریّت متن تا چه اندازه در گرایش زبان آن به نقش ارجاعی موثّر است، پرسشی است که توجّه به آن، پیش از ورود به بحث اصلی، لازم می‌نماید. این اتهام تاریخی نثر (در برابر شعر) است که زبان آن از حد عادی و متداول فراتر نمی‌رود.

پرویز ناتل خانلری (۱۳٦۷، ج۱: ۱٦۰) در باب تفاوت نثر و شعر در «اختیار برگزیدن الفاظ» می‌گوید:

«زبان نثر ساخته و پرداختهٔ اجتماع است و فرد جز پذیرفتن آن چاره‌ای ندارد، اما زبان شعر را خود شاعر می‌سازد ... در بازار نثر همین‌که سکهٔ لفظ از رواج افتاد، دیگر قابل دادوستد نیست، اما در عالم شعر، خود شاعر است که سکه‌ها را رواج می‌دهد پس در این‌جا هیچ سکه‌ای ناروا نیست».

تقی پورنامداریان (۱۳۸۱: ۳۵-۳٤) با آنکه در تداوم همین زاویهٔ دید به موضوع می‌نگرد، قضاوت خویش را بر مبانی علمی استوار می‌سازد:

«شاعری که از بیم عدم دریافت مخاطبان، در لحظه‌های آفرینش نگران ابهام شعر است و در عمل از شعر ابهام‌زدایی می‌کند، با نزدیک‌کردن زبان شعر به منطق زبان نثر، در واقع حادثهٔ فردی و ذهنی خود را هرچه بیشتر به یک حادثهٔ مشترک و مفهوم و کلی تبدیل می‌کند و از مایه‌ها و عناصر شعری تهی می‌سازد».

با تدقیق در همین مقدار اظهار نظر، می‌توان به چهار نکته وقوف پیدا کرد: ۱) ابهام در ذات زبان شعر است و ابهام‌زدایی خصیصهٔ زبان نثر. ۲) زبان شعر رهاست اما زبان نثر، از منطقی پیروی می‌کند. ۳) نثر راوی حادثه‌ای مشترک، مفهوم و کلی است، اما شعر حادثه‌ای فردی و ذهنی را باز می‌تاباند. ٤) زبان نثر از چیزی تهی است که همانا مایه‌ها و عناصر شعری است.

پورنامداریان پیش از این سخن با بیان این‌که «حادثهٔ ذهنی تن به اسارت قفس و قالب زبان معتاد و مشترک و همگانی نمی‌دهد» (همان: ۳٤-۳۳) چنین تحلیل می‌کند که شاعر یا باید خود را از اقتدار زبان رها ساخته، در زبان تصرّف کند تا استعداد زبان برای بیان ابعاد متنوّع‌تری از آن حادثهٔ ذهنی افزایش پیدا کند و یا تنها بخشی از حادثه را که معنی‌دار و در زبان عادی بیان‌پذیرتر و گنجیدنی‌تر است، انتزاع کند و در قالب بیان درآورد که در این صورت «در واقع مضمون و مفهومی را بیان کرده است که در نثر نیز قابل بیان بوده است»(همان: ۳٤). به تفسیری دیگر زبان نثر از جایی به بعد توان بیان برخی مفاهیم و مضامین را دارا نیست.

در این میان، نظر منصور ثروت (۱۳۸٦: ۲٦) تخصصّی‌ترین دیدگاهی است که موجز و مجمل اما مستقل، بی‌طرفانه و با شیوه‌ای ایجابی مطرح شده است. وی معتقد است که «نثر، زبان واقعیّت است و اگر نتواند واقعیّت را ولو به زبان استعاری و کنایی بیان کند، زبان لنگ خواهد زد و تکرار خواهد شد و از محتوا تهی». بنابراین نه استعاره و کنایه امتیازی عارضی بر نثر است و نه تهی‌شدگی نثر به فقدان آن‌ها وابسته است، بلکه ارج زبان نثر به میزان ارتباطی است که با واقعیّت دارد.

این وابستگی بنیادین نثر با امر واقع و مسئولیّت در قبال گزارش آن، بی‌تردید در سوق‌یافتن متن مورد بررسی به جانب نقش ارجاعی زبان موثّر است؛ مضاف بر این، به اعتقاد ما، زمینهٔ شکایت‌آمیزبودن آن نیز مزید بر علّت شده است. در عین حال، اصل نمود ارجاعی زبان متن غنایی و لزوم توجّه و به رسمیّت شناختن آن، همچنان به جای خویش استوار است.

۵- بررسی زبان ارجاعی ادب غنایی با تکیه بر شکوائیه‌ای از *راحه‌الصدور*

وجه بارز ادب غنایی در تمام شقوق آن، احساس و عاطفهٔ انسانی است. از این منظر، اتخاذ زبانی ادبی بی‌تردید در القای موثّر موضوع، رویّه‌ای مفید خواهد بود. با وجود این، گاه صراحت زبان فایده بیشتری برای حصول مقصود فوق داراست. در زمینهٔ مشخّصِ شکوائیه‌های سیاسی، زبان ادبی و تکیه بر استعاره و ایهام چه بسا موجب نقض غرض گردند. گویی اولویّت شکوائیه‌های سیاسی چیزی غیر از ادبیّت کلام است؛ به تعبیر دقیق‌تر، در این حوزه، انطباق ادّعا با امر واقع، بیش از بلاغت آن مورد توجّه است. بر همین اساس است که شکوائیهٔ مندرج در دیباچهٔ «تاریخ جهانگشا» از پس قرون، با همهٔ واژه‌گزینی بلیغانه در آن، بیشتر از جهت صراحت بیان است که خواننده را به شگفتی وا می‌دارد:

«هر یک از ابناءالسُّوق در زیّ اهل فسوق، امیری گشته و هر مزدوری دستوری و هر مزوِّری، وزیری و هر مُدبری، دبیری و هر مستدفی‌ای، مستوفی‌ای و هر مسرفی، مشرفی و هر شیطانی، نایب‌دیوانی و هر ...خری، سر صدری و هر شاگردپایگاهی، خداوند حرمت و جاهی و هر فرّاشی، صاحب دورباشی و هر جافی‌ای، کافی‌ای و هر خسی، کسی و هر خسیسی، رئیسی و هر غادری، قادری و هر دستاربندی، بزرگوار دانشمندی و هر جمّالی از کثرت مال با جمالی و هر حمّالی از مساعدت اقبال، با فسحت حالی»(الجوینی،۱۳۸۷،ج۱: ۱۷۹-۱۷۸).

در این شکوائیه، خشم و اعتراض تاریخ‌نویس از یکایک واژه‌های متن آشکارا است و البته همین خشم موجب پیش‌گرفتن شیوهٔ توصیفی در شکایت شده است. راوندی اما بیانی تحلیلی‌تر دارد و شکوائیه را از ذکر منشا وضعیّت جاری آغاز می‌کند:

«و خرابی جهان از آن خاست که عوانان و غمّازان و بددینان ظالم، زبان در ائمّهٔ دین دراز کردند و ایشان را متّهم کردند و تعصّب و حسد در میان ائمّه ظاهر شد و عوانان بددین از قم و کاشان و آبه و طبرش و ری و فراهان و نواحی قزوین و ابهر و زنگان، جمله رافضی یا اشعری در لشکر سلطان افتادند و فرا امرا و سلاطین نمودند که ما از بهر شما توفیر می‌آوریم»(الراوندی، ١٣٦٤: ٣١-٣٠ و ٣٨-٣٧).

در تمام متن این شکوائیه، تنها واژه‌ای که دلالت بر معنای مشخص خود نمی‌کند، واژهٔ «جهان» است که مجازاً به علاقه ذکر کل و قصد جزء، به معنای محدودهٔ سرزمینی خوارزمشاهیان است. با وجود این، در این گزینش، کمترین میزانی از ادبیّت را می‌توان دخیل دید زیرا «جهان» نه کارکردی اغراق‌آمیز برای القای میزان ادبار از خود نشان می‌دهد، چنان‌که واژهٔ «زمین» در بیت زیر از شکوائیهٔ سیاسی دیگری همین استعداد را دارد:

تا کند از آدمی شکم چو لحد پر　　پشت زمین همچو گور جمله دهان بود

(فرغانی، ١٣٦٤: ١٤٤)

و نه معنایی از وضعیّت روحی و کیفیّت زیستی گوینده را نشان می‌دهد تا بُعد عاطفی کلام را تقویت کند، چنان‌که در بیت زیر از همان شکوائیه مشاهده می‌شود:

دل ز جهان سیر گشته چون وزغ از آب　　خون جگر خورده هر کرا غم نان بود

(همان: ١٤٥)

در نتیجه تنها نمود غیر ارجاعی متن (از رهگذر عدم مطابقت مستقیم لفظ و معنا)، مورد کمرنگی است که ارج و برجستگی ادبی چندانی نیز ندارد.

جانشین‌شدن صفت به جای موصوف و پدیدآمدن صفت هنری (Epithet) امری است که به تعبیر شفیعی کدکنی (۱۳۷۵: ٤٦٢) می‌تواند «بی‌آن‌که از نیروی خیال، به معنی محدود آن که تشبیه و استعاره و انواع مجاز است، یاری طلبد» جنبهٔ تخییلی کلام را تقویت کند، در این قطعه نیز «عوانان و غمّازان و بددینان ظالم» و «عوانان بددین» البته از چنین زمینه‌ای بهره‌مند هستند، اما صفتِ جانشین موصوف زمانی می‌تواند مصداقی از صفت هنری باشد که «وجهه‌ای از هنر و بلاغت در آن وجود داشته باشد تا اندازه‌ای که حتی در بسیاری از موارد به استعاره نزدیک می‌شود»(خاکپور و همکاران، ١٤٠١: ٦٨). واژگان جایگزین‌شده فوق از چنین استعدادی برخوردار نیستند و به نظر می‌رسد علت گزینش آن‌ها بیش از آنکه در خدمت تقویت بُعد ادبی کلام باشد، نشانگر خشم معترضانهٔ شکوائیه‌نویس است.

مورد انتظار است که در متن شکوائیه‌های سیاسی، به اقتضای محتوای کلام که مرتبط است با جوانب قدرت سیاسی، اشاره‌ای به اسامی جغرافیایی وجود داشته باشد لیکن این اشارات چه بسا سویه‌ای نمادین داشته و یا در جهت نشان‌دادن شدت و گستردگی آشفتگی وضعیّت جاری به کار رفته باشند و الزاماً به محدودهٔ جغرافیایی مشخصی که مورد نظر باشد، دلالت نکنند، همچنان که در بیت زیر:

دولـــت امـــروز زن و خـــادم راســـت　　کـــاین امیـــر ری و آن شـــاه قـــم اســـت

(خاقانی، ۱۳۸۷، ج۲: ۷۹٤)

اما «قم و کاشان و آبه و طبرش و ری و فراهان و نواحی قزوین و ابهر و زنگان» در متن این شکوائیه، کارکردی جز تکمیل گزارش نویسنده ندارند. اگرچه او نسبت به این پیشآمد معترض بوده و در صدد القای عدم رضایت خویش است، ولی این احساس عدم رضایت را در کم‌ترین میزان ممکن در شکل‌گیری متن دخالت داده است. از نظر راوندی، نفوذ گروه‌هایی از مناطق فوق‌الذکر، با پس‌زمینهٔ اعتقادی نامقبول او در لشکر سلطان، واقعیّت پسندیده‌ای نیست، اما همین واقعیّت ناپسند را با کم‌ترین و در عین حال صریح‌ترین واژگان بیان می‌دارد تا آسیبی به وثاقت گزارش نرسد. فقدان چنین پروایی را در شکوائیه خاقانی (۱۳٦۲: ۱۹۲) از شروان و شروانیان می‌توان ملاحظه کرد:

«این صوب ناصوابی و خطّه بی‌خطری، مکمن ظلم و مسکن نفاق، وبال‌خانهٔ افاضل و بیت‌الشرف سفهاء، اعنی شروان، شرّ البقاع و اوحشها».

تمام تلاش خاقانی در ابراز عاطفهٔ خشمگینانهٔ خویش و اقناع مخاطب، به وسیله تفصیل در توصیف منفی است اما راوندی را نه با مناطق جغرافیایی سر ستیز است و نه حتی با مرام و منش نفوذیان، او نسبت به اصل رویداد معترض است و آن را با زبانی صریح عرضه می‌کند:

«ظلم را نام توفیر برنهادند و خون و مال مسلمانان را به ناواجب ریختن و ستدن، منفعت خواندند و بدین بهانه، ملک با دست گرفتند و قلم ظلم در مساجد و مدارس کشیدند و آب علما ببردند ... سرهنگان نامسلمان که به فتوی قرآن خون ایشان مباح است بر سر مسلمانان داشتند تا بی‌رحم به زخم چوب از مسلمانان زر می‌ستند و بهانه‌ها و مصادرات و تقریر فاش شد» (الراوندی، ۱۳٦٤: ۳۱-۳۰ و ۳۸-۳۷).

«توفیر»، واژه‌ای دیوانی است و چنان‌که به نظر می‌رسد هنجار خود را دارا بوده است، مؤلف «قابوس‌نامه» به فرزند خود اندرز می‌دهد که «توفیرهای حقیر مکن که گوشت کز دندان بیرون کنی، شکم را سود ندارد که زیان آن توفیر بزرگ‌تر از سود باشد، بدان کم‌مایه توفیر لشکری را دشمن خویش کنی و دشمن خداوند خویش»(عنصرالمعالی، ۱۳۹۷: ۲۱۷-۲۱٦). راوندی به جنگ مبتذل‌سازی واژگان برمی‌خیزد و آنچه را به نام «توفیر» اجرا می‌شود، آشکارا و بی‌افزایش و کاهش، «ظلم» می‌خواند. وی همین صراحت و آشکارسازی فرآیند جاری را در مورد واژهٔ «منفعت» نیز در پیش گرفته است. به نظر می‌رسد که شکوائیه سیاسی درست، می‌بایست زبان بی‌مجامله‌ای اتخاذ کند تا به هدف خویش نائل آید. یکی از رساترین نمودهای این زبان بی‌مجامله در شکوائیهٔ پیرزنی دیده می‌شود که دامن سنجر گرفت:

داوری و داد نمی‌بینمـــــــــــــــت　　وز ســـــــــتم آزاد نمی‌بینمـــــــــت

از ملکـــــان قـــوّت و یـــــاری رســـــد　　از تـو بـه مـا بـین کـه چـه خـواری رسـد

بنـــده‌ای و دعـــوی شـــاهی کنـــی　　شـــاه نـــه‌ای چـــون کـــه تبـــاهی کنـــی

(نظامی، ۱۳۹۵: ۹۲-۹۱)

اگر با دقتی شایسته به هر دو متن بنگریم، پیرزن حکایت «مخزن‌الاسرار» و راوندی، هر دو اصرار بر این دارند که واژگان ادّعایی نسبتی با مدلول خود ندارند، داوری که داد ندهد، داور نیست و شاهی که تباهی کند، شاه نیست، همچنان که «توفیر» و «منفعت» مفاهیمی جدا از ظلم هستند؛ این تلاشی است بر انطباق لفظ و معنی و به تعبیر دقیق‌تر تلاشی در جهت گرایش متن به اتخاذ زبانی ارجاعی.

در شرایط آشوب و آشفتگی، آنچه بیشتر مورد نگرانی و آزردگی است، سرمایه‌های اجتماعی است؛ زیرا آسیب دیدن منابع ارزش، خودبه‌خود آسیب سایر شئون اجتماع را در پی دارد. طبیعی است که مساجد در صدر توجّهات باشند. کمال‌الدین اسماعیل با تذکار جایگاه پیشین مساجد، وضعیّت این اماکن مقدّس را در روزگار مورد شکایت، توصیف می‌کند:

مســـاجد شـــده خنـــدق پـــارگین　　منـــابر شـــده هیـــزم شـــوربا

کجـــا اهـــل قبلـــه بـــه مـــوی مـــژه　　همـــی خـــاک رفتنـــدش از بوریـــا

کنـــون بینـــی آن را بـــه روز ســـپید　　مـــلا از نجاســـت چـــو کـــنج خـــلا

ســـگ مـــرده افتـــاده در موضـــعی　　کـــه بُـــد جـــای پیشـــانی اولیـــا

بـــه صـــفّ خـــران گشـــته آراســـته　　مســـاجد کـــه بُـــد خانـــهٔ اتقیـــا

(اسماعیل اصفهانی، ۱۳٤۸: ۲٥٦-۲٥٥)

چنین مفهوم عمیق و سنگینی که به کمک تشبیه و با قدری اغراق می‌تواند کمال تأثیر را داشته باشد، در شکوائیهٔ گزارش‌گونهٔ راوندی طی دو جملهٔ ساده و صریح عرضه می‌شود، حال آن‌که کمال‌الدین اسماعیل علاوه بر ابیات فوق، چند بیت دیگری نیز با همین روند دارد.

این وضعیّت ناپسند و مورد اعتراض به دنبال استیلای افراد ناصالح (دست‌کم از منظر شکوائیه‌نویس) بر امور مملکتی پدید آمده است، اما راوندی در بیان این امر، متوسّل به هیچ استعاره و سمبلی نمی‌شود، صریح و مستقیم از «سرهنگان نامسلمان که به فتوای قرآن خون ایشان مباح است» سخن به میان می‌آورد. البته بیان صریح، الزاماً تندترین شکل بیان نیست، چه بسا در بیان استعاری شدت بیشتری نهفته باشد، چنان‌که در ابیات زیر از شیخ نیشابور:

رفـــت نســـل کیـــان همـــی بنگـــر　　تـــا کیـــان را کیـــان همی‌یـــابم

بـــر ســـر یوســـفان کنعـــانی　　دو ســـه گرگـــی شـــبان همی‌یـــابم

(عطار نیشابوری، ۱۳۵۹: ۱۱۵)

و یا در بیت زیر از اثیرالدین اخسیکتی (۱۳۳۷: ۱٥٤):

درازگوشـــی بـــر چارپـــایی افتـــاده　　درازگـــوش امیـــر و چهارپـــای ســـریر

پیداست که راوندی بیشتر مصرّ بر صراحت بیان است، نه بیان تندروانه و شدید عاطفی و برای تحقّق این خواسته، از میل زبان متن به جانب ادبیّت پرهیز دارد.

راوندی در توصیف فضای مورد اعتراض خود، واژگانی را برمی‌گزیند که در نخستین چشم‌انداز در منظر نویسنده قرار می‌گیرند و بدین معنا فرآیند جانشینی و هم‌نشینی چندانی طی نمی‌کنند. نمود آشکار این امر استفاده از اصطلاحات دیوانی است بدون افزایش و کاهش. «مصادرات» و «تقریر» از اصطلاحات دیوانی هستند که در جمله‌های زیر از «ترجمهٔ تاریخ یمینی» نیز به همین معانی دیده می‌شوند:

«در حق هر یک بر وفق حال و فراخور احوال مرتبت او، تقریر اقطاع و ترتیب معاش فرمود»(جرفادقانی، ۱۳۳٤: ۳۱).

«در مدت مقامش به جرجان از احزاب و اصحاب او ظلم بسیار بر مردم رفته بود و اهل آن بقعه را به مصادرات و مطالبات عنیف رنجانیده» (همان: ۷٦).

اگرچه قرینه‌ای برای این ادّعا در دست نیست، به نظر می‌رسد «بهانه» نیز که در کنار «مصادرات» و «تقریر» فاش شده است، از اصطلاحات دیوانی است؛ چرا که در بخش بعدی از شکوائیه نیز اصطلاح «بهانه‌گیر» آمده است.

«در هر شهری بهانه‌گیری بود که مسلمانان را رنج می‌نمود و خون و مال مسلمانان می‌برد که این منفعت دیوان است و خرابات و خمرخانه‌ها بنا کردند و به فاش لواطه و زنا و مناهی شرع را تمکین دادند و بر هر چیزی ضمانی نهادند و قرار مالی بدادند که این توقیر پادشاه است و آب علما ببردند، مثل: من تعری عن لباس التقوی لم یستتر بشی من الدنیا، هر که از لباس تقوی برهنه شود، هیچ از دنیا بنپوشد»(الراوندی، ۱۳٦٤: ۳۱-۳۰ و ۳۸-۳۷).

شکوائیه‌نویسی منافاتی با اتخاذ زبانی کنایی ندارد، اما از آن رو که کنایه می‌تواند میان اصل موضوع و فهم آن فاصله‌ای ایجاد کند، در شکوائیه‌های سیاسی چندان مقبول نیست، به ویژه آن‌هنگام که شکوائیه‌ای وجهه دادخواهانه‌ای نیز داشته باشد، کلام می‌بایست در نهایت صراحت بیان شود:

اوّلین شخص گفت با بهرام — کای شده دشمن تو دشمن‌کام
راست‌روشن به زخم‌های درشت — در شکنجه برادرم را کُشت
غوریی تند را اشارت کرد — تا مرا نیز خانه غارت کرد

(نظامی، ۱٤۰۰: ۳۳۲ و ۳۳۳)

البته در همین شکوائیه نیز عبارت‌های کنایی نظیر «زبان دراز کردند» به کار رفته است، اما این کنایه‌ها علاوه بر کمیّت پایین، از نوع کنایه‌های «ایماء» هستند که در آن‌ها «ربط بین معنی اوّل و دوّم آشکار است و به محض شنیده‌شدن عقل سلیم آن را در می‌یابد» (شمیسا، ۱۳۹٤: ۲۸٦) و چه‌بسا در فرآیند قرائت و فهم برجستگی خاصی نداشته باشند. در بخش اخیر از شکوائیهٔ مورد بررسی به جز «آب بردن» که کنایه‌ای آشکار است، دیگر فعل‌ها به تمامی از مصدرهایی صریح و غیرکنایی‌اند: «رنج نمودن»، «خون و مال بردن»، «بنا کردن»، «تمکین دادن»، «ضمان نهادن»، «قرار مالی دادن».

اگر با نگاهی ژرف‌کاوتر بنگریم، راوندی بر گزاره‌هایی که صراحت کافی دارند، قیدی نیز می‌آورد تا بر صدق گزارش بیفزاید، جمله‌ای مانند «لواطه و زنا و مناهی شرع را تمکین دادند» به قدر کافی گویا هست، اما شکوائیه‌نویس آوردن قید «به فاش» را لازم دیده است تا هم شدّت وضعیّت ناپسند را نشان دهد و هم به هویّت ارجاعی (و مطابق با واقع) زبان متن آسیبی نرسد.

تضمین عبارت عربی، تماماً منفکّ از متن ایستاده است. «راحه الصدور»، از آثار دورانی است که «درج و تضمین امثله و اشعار نیز از مختصّاتی است که در مراحل کمال نثر فنّی به موازات دیگر مختصّات لفظی و معنوی، توجّه نویسندگان را به خود

جلب می‌کند»(خطیبی، ۱۳٦٦: ۲۰۹) اما چنانکه پیداست این تضمین به خلاف رویّهٔ معمول متون برجسته نثر فنّی، صرفاً بیان معنی را در نظر دارد و بر جمال اسلوب نمی‌افزاید. (تعابیر اخیر از کتاب «فنّ نثر در ادب پارسی» اخذ شده‌اند، نک. همان: ۲۰۹).

«و هر سرهنگی ده جا قوادخانه نهاده است، در هر شهری از شهرهای عراق ... زنان نشانده، آن خورند که در شرع حرام و آن کنند که بیرون از دین اسلام بود، پلیدزبان باشند، به هر سخنی دشنامی بدهند، اول سخن دشنام، دوم چماق و سوم زر بده و هر سه ناواجب»(الراوندی، ۱۳٦٤: ۳۱-۳۰ و ۳۸-۳۷).

صراحت بیان شکوائیه‌نویس در بخش اخیر به اوج می‌رسد و گزندگی ویژه‌ای می‌یابد. حتی اگر به فرض متن گزارش با واقعیّت جاری زمانه مؤلّف همخوانی نداشته باشد، شیوهٔ بیان، آشکارا گزارش‌گونه است، حال آن‌که اصل رویدادها نیز از همین سنخ بوده است. به گفتهٔ ذبیح‌الله صفا (۱۳٦۹، ج۲: ۱۰٤-۱۰۳): «ترکمانان سلجوقی و بعد از آنان غلامان ترک و خوارزمیان در طول یک قرن‌ونیم دمار از روزگار عراقیان برآورده و مردم این قسمت ثروتمند را به خاک سیاه نشانده بودند». ارج شکوائیه راوندی در این است که علاوه بر مطابقت با واقع، با جزئیّات بیشتری گزارش شده است.

«به هیچ مسجدی در عراق بوریا نمانده است که ظالمان به محفوری بدهند و پنبه نیست که بیوه‌زنان به ریسمان کنند تا از آن اطلس خرند و خلاف در مردم است که از ظلم و جور آواره شدند و از قحط بمردند و اغراض نفسانی بر مردم چنان استیلا آورد که دمار از همه برآورد و نه که ظالم نمی‌میرد یا خانه‌های ایشان خراب نمی‌شود یا معمور است که هیچ خانه‌ای سالی نمی‌ماند و ظالمی مالی نمی‌دارد ... معارف عراق در آفاق آواره‌اند و اهل اسواق به خود درمانده و بیچاره‌اند»(الراوندی، ۱۳٦٤: ۳۱-۳۰ و ۳۸-۳۷).

راوندی مجدداً به وضعیّت مساجد باز می‌گردد و در کنار آن اقشار آسیب‌پذیر را نیز در یاد دارد، شاید تنها توصیفی که با مقداری مبالغه همراه شده و از بیانِ مطابق با واقع فاصله گرفته است، همین باشد و البته در این باب اصراری نمی‌توان داشت، چه بسا واقعیّت تلخ زندگی روزانه مردمان بر این سیاق بوده است که در این صورت نشانه‌ای است دیگر از صیانت راوندی از زبان ارجاعی شکوائیه لیکن حتی اگر میزانی از بزرگ‌نمایی نیز در این گزارش نقش داشته باشد، همچنان شدّت آن به مراتب کم‌تر از نوع بیان همین موضوعات در قصیدهٔ مشهور «نامهٔ اهل سمرقند» است:

مسجد جامع هر شهر ستورانشان را — پایگاهی شده نه سقفش پیدا و نه در
شاد الا به در مرگ نبینی مردم — بکر جز در شکم مام نیابی دختر

(انوری ابیوردی، ۱۳۳۷، ج۱: ۲۰۲)

اساساً میزانی از بزرگ‌نمایی در شکل‌گیری شکوائیهٔ سیاسی مستحسن است، چراکه آشفتگی و نارضایتی از وضعیّت جاری همواره در پیرامون حکومت‌ها با شدّت و ضعف، وجود داشته است، بنابراین، نشان‌دادن وخامت غیرقابل‌تحمّل اوضاع، تا جایی که به وثاقت گزارش شکایت‌آمیز صدمه‌ای نرساند، جای پذیرش دارد. سعدالدین وراوینی نیز در یک از شکوائیهٔ سیاسی مندرج در «مرزبان‌نامه» به چنین شگردی در توصیف وخامت اوضاع دست زده است:

«امروز اگر هزار دادخواه را به یک رسن می‌آویزند، کس نیست که چون جرس به فریادرسی او نفسی زند، پنداری آن ابریشم بر ساز عدل او ام اوتار بود که چون بگسست، ناله‌های محنت‌زدگان همه از پرده بیرون افتاد»(وراوینی، ۱۳۹٤ : ٤۳٦).

راوندی با تمام خشمی که دورادور از وضعیّت اسف‌بار موطن خویش دارد، اجازه نمی‌دهد تا بروز عاطفه‌اش کلام را از مسیری که در پیش گرفته است، منحرف سازد. تمام واژگان برگزیدهٔ او، واژگانی هستند که متناسب با فضا در اولین اندیشه به ذهن متبادر

می‌شوند و در نخستین مواجهه نیز معنای مورد نظر شکوائیه‌نویس را القا می‌کنند. «مردم»، «ظلم و جور»، «آواره»، «قحط»، «اغراض نفسانی»، «ظالم» و «خانه» که واژگان تعیین‌کنندهٔ بخش اخیر هستند، هیچ یک دلالت بر معنایی جز معنای اولیّه خود نمی‌کنند، حتی نویسنده در صدد آن نیست که با بیانی نمادین، آن‌چنان که در کتاب‌های حکایت و داستان مرسوم است، فضای مورد اعتراض خود را به زمینه‌ای دیگر منتقل کند. او در موضعی کاملاً رسمی و جدّی ایستاده و به کم‌تر واژه و جمله‌ای اجازه می‌دهد تا از فرآیند دلالت صریح و مستقیم سرپیچی کنند. کنایی‌ترین عبارت این بخش که «دمار برآوردن» باشد، هم از تکرار در استعمال و هم از جهت مطابقت نسبی با واقعیّت تاریخی، جنبه ادبی و غیرارجاعی خود را چندان نشان نمی‌دهد.

در سراسر این گزارش شکایت‌آمیز، تنها جایی که صنایع لفظی اندک نمودی از خود دارند، دو جملهٔ آخر شکوائیه است: «معارف عراق در آفاق آواره‌اند و اهل اسواق به خود درمانده و بیچاره‌اند». تسجیع «آفاق/ اسواق» و «آواره/ بیچاره» البته قابل انکار نیست، لیکن در بهره‌گیری از صنایع لفظی سجع و جناس، بالأخص در متون نثر فنّی، نوعی تحمیل شکل و پیروی از قاعده به کلام و یا اصطلاحاً قاعده‌افزایی (نک. صفوی، ۱۳۹٤، ج۱: ٦۰-۵۸) دیده می‌شود. این چهار واژه، از بیرون به محتوای کلام تحمیل نشده‌اند بلکه به واقع از متن فضای مورد توصیف برخاسته‌اند و آوردن آن‌ها در متن، چندان دور از ذهن نمی‌نماید. از این گذشته، با توجّه به اهمیّت سجع در نثر فنّی و شیوه تسجیع نویسندگان دوران نثر فنّی از جمله شخص راوندی، می‌توان سجع میان این واژگان را بسیار خفیف دانست.

اینکه نویسنده زبردست «راحه‌الصدور» در پرداختن این قطعهٔ شکوائیه بر هر دو جنبهٔ ادبی و عاطفی متن فائق آمده و گزارشی دقیق ارائه داده است، قضاوتی است بدون ارزش داوری. اگر بحث پیرامون میزان توفیق در تأثیر باشد، باید سنجه‌هایی دیگر را به کار گرفت. فی‌المثل در همین فقرهٔ اخیر، البته کمال‌الدین اسماعیل از هر دو جنبهٔ ادبی و عاطفی، موفق‌تر عمل کرده است آنجا که می‌گوید:

وزان نازنینان که آواره‌اند در اطراف گیتی بسا و بسا

(اسماعیل اصفهانی، ۱۳٤۸: ۲۵۷)

«نازنینان» علاوه بر آنکه همدلی بیشتری ایجاد می‌کند، شاملیّت بیشتری نیز دارد و «بسا و بسا» با همه اختصار، از هر تفصیلی موثّرتر افتاده است. راوندی در سراسر شکوائیه چنین گزینشی ندارد. سبب این امر، کاستی و عدم ظرفیّت قالب نثر (در برابر انعطاف و ظرافت زبان شعر) نیست، اصل مطلب لزوم مطابقت هرچه بیشتر شکوائیه با واقعیّت و حفظ شأن تاریخ‌نگارانهٔ اثر است که موجب می‌شود، راوندی بر اتخاذ زبان ارجاعی برای پیشبرد شکوائیه اصرار داشته باشد.

۴- نتیجه‌گیری

دست‌یافتن به چگونگی شکل‌گیری زبان ارجاعی در گفتار و نوشتار انسانی دشوارتر از تحقیق در کیفیّت زبان ادبی است زیرا اتّکا به هیچ دستآورد نظری پیشینی ندارد.

در مطالعهٔ نخستِ شکوائیهٔ سیاسی راوندی در «راحه‌الصدور»، دلالت مستقیم واژه بر معنا، چشم‌گیر است. تنها نمود عناصر بیانی در متن شکوائیه، اختصاص دارد به چند عبارت کنایی که تمام آن‌ها مستعمل بوده و به صورت تعابیر سایر درآمده‌اند و از این جهت، موجب درنگ در قرائت و درک متن نمی‌شوند.

از تمام عناصر بدیعی، تنها سجعی خفیف در جملهٔ پایانی دیده می‌شود لیکن انتخاب واژگان مسجّع از دایرهٔ اولیّه مرتبط و مورد انتظار با موضوع کلی متن، تأثیر این تسجیع را بسیار کاسته است تا آنجا که به نظر می‌رسد طبیعی‌ترین انتخاب همین بوده و تحمیلی از رهگذر قاعده‌افزایی بر متن صورت نگرفته است.

جملات از نظر علم معانی، همه از نوع خبری و از نظر دستور زبان، اغلب ساده هستند و کم‌تر تقدّم و تاخّری در چینش واژگان دیده می‌شود. صفت‌های جانشین موصوف نیز، وجههٔ بلاغی ویژه‌ای ارائه نمی‌دهند.

راوندی در نگارش این بخش از کتاب، پایبند اصول گزارش‌گری و تاریخ‌نگاری بوده و از هر آنچه موجب خدشه برداشتن وثاقت گزارش شکایت‌آمیز او شود، پرهیز کرده است. در نتیجهٔ حیثیت ارجاعی زبان متن، در نهایت میزان مورد انتظار از متنی کهن (و منتخب از اثنای اثری که منتسب به دوران نثر فنّی است) رعایت شده است. این شکوائیه هر اندازه که از وجوه ادبی عاری است، به همان اندازه یک متن غنایی دقیق و متناسب با هویّت و رسالت اصلی خود به شمار می‌رود. نتیجهٔ نهایی و کلی‌تر آن‌که می‌توان و باید در شکوائیه با انواع گوناگون آن از حیث موضوع، زبان غیراقناعی و بسیار نزدیک به ویژگی‌های زبان ارجاعی را انتظار داشت و در عین حال، قائل به ادبیت کلام و غنایی بودن آن هم شد. از اینجاست که می‌شود ادعا کرد ترسیم نموداری که بتواند ویژگی‌های یک متن غنایی - ادبی را از حیث زبان بتواند دقیقاً نشان دهد، بسیار دشوار و حتی غیرممکن است و این امر می‌تواند قواعد کلی معروف و مقبول در زمینهٔ زبان و زبان متون ادبی را که امروزه از طرف محققان و اهل نقد کمابیش پذیرفته شده و ترازوی نقد زبانی آثار ادبی قرار می‌گیرد، خدشه‌پذیر کند و آنها را در صدور حکم در خصوص کیفیت زبان آثاری از این دست به احتیاط وادارد.

منابع

احمدی، بابک. (۱۳۷۰). ساختار و تاویل متن. چاپ اول. تهران: مرکز.

احمدی، بابک. (۱۳۸۷). حقیقت و زیبایی. چاپ پانزدهم. تهران: مرکز.

اخسیکتی، اثیرالدین. (۱۳۳۷). دیوان اثیرالدین اخسیکتی. به تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ. تهران: کتابفروشی رودکی.

اسماعیل اصفهانی، ابوالفضل کمال‌الدّین. (۱۳٤۸). دیوان خلّاق المعانی ابوالفضل کمال‌الدّین اصفهانی. به اهتمام حسین بحرالعلومی. چاپ اول. تهران: کتابفروشی دهخدا.

انوری ابیوردی، اوحدالدین محمد بن محمد. (۱۳۳۷). دیوان انوری. به اهتمام محمدتقی مدرس رضوی. چاپ اول. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

بهار، محمدتقی. (۱۳۸٤). سبک‌شناسی. چاپ هشتم. تهران: امیرکبیر.

پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). سفر در مه. چاپ اول. تهران: نگاه.

ثروت، منصور. (۱۳۸٦). نثر منظوم فارسی و ماجرای قصه در عصر صفوی. نامه انجمن، ۷، ۲٦: ۳۲-۱۷.

جرفادقانی، ابوالشرف ناصح بن ظفر بن سعد. (۱۳۳٤). تاریخ یمینی. به تصحیح و تحشیه ع. قویم. چاپ اول. تهران: بی‌نا.

الجوینی، علاءالدین عطاملک محمد بن محمد. (۱۳۸۷). تاریخ جهانگشای جوینی. به اهتمام احمد خاتمی. چاپ اول. تهران: علم.

خاقانی، افضل‌الدین بدیل بن علی. (۱۳٦۲). منشآت خاقانی. تصحیح و تحشیه محمد روشن. چاپ دوم. تهران: کتاب فرزان.

ـــــــ ، بدیل بن علی. (۱۳۸۷). دیوان خاقانی. ویراسته دکتر میر جلال‌الدین کزازی. چاپ دوم. تهران: مرکز.

خاکپور، محمد، اسماعیلی، محمدحسین، رنجبر، ابراهیم. (۱٤۰۱). بررسی و تحلیل کارکردهای بلاغی صفت هنری در قصاید خاقانی. مطالعات زبانی و بلاغی، ۱۳، ۲۷، ۹۰-٦۱.

خطیبی، حسین. (۱۳٦٦). فنّ نثر در ادب پارسی. چاپ اول. تهران: زوّار.

الراوندی، محمد بن علی بن سلیمان. (۱۳٦٤). راحه‌الصدور و آیه‌السرور در تاریخ آل سلجوق. به‌سعی و تصحیح محمد اقبال. چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.

زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۳). از گذشته ادبی ایران. چاپ دوم. تهران: سخن.

زیدری نسوی، شهاب‌الدین محمد خرزندی. (۱۳۹٤). نفثه‌المصدور. تصحیح و توضیح دکتر امیرحسین یزدگردی. چاپ چهارم. تهران: توس.

سمیعی، احمد. (۱۳۹۵). نگارش و ویرایش. چاپ پانزدهم. تهران: سمت.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۵). صور خیال در شعر فارسی. چاپ ششم. تهران: آگاه.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۲). زبان شعر در نثر صوفیه. چاپ اول. تهران: سخن.

شمیسا، سیروس. (۱۳۹٤). بیان. چاپ چهارم از ویراست چهارم. تهران: میترا.

صفا، ذبیح‌الله. (۱۳٦۹). تاریخ ادبیّات در ایران. چاپ دهم. تهران: فردوس.

صفوی، کورش. (۱۳۹٤). از زبان‌شناسی به ادبیّات. چاپ پنجم. تهران: سوره مهر.

عطار نیشابوری، شیخ فریدالدین محمد. (۱۳۵۹). دیوان عطّار. حواشی و تعلیقات از م. درویش. چاپ دوّم. تهران: جاویدان.

عنصرالمعالی، کیکاوس بن اسکندر. (۱۳۹۷). قابوس‌نامه. به اهتمام و تصحیح غلامحسین یوسفی. چاپ نوزدهم. تهران: علمی و فرهنگی.

فرغانی، سیف‌الدین محمد. (۱۳٦٤). دیوان سیف فرغانی. با تصحیح و مقدمه دکتر ذبیح‌الله صفا. چاپ دوم. تهران: فردوسی.

میرصادقی، جمال. (۱۳۸۸). عناصر داستان. چاپ هشتم. تهران: سخن.

ناتل خانلری، پرویز. (۱۳٦۷). هفتاد سخن (شعر و هنر). چاپ اول. تهران: طوس.

نجم رازی، عبدالله بن محمد. (۱۳۸۰). مرصادالعباد. به اهتمام دکتر محمدامین ریاحی. چاپ نهم. تهران: علمی و فرهنگی.

نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۹۵). مخزن‌الاسرار. تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی. چاپ هفدهم. تهران: قطره.

نظامی، الیاس بن یوسف. (۱٤۰۰). هفت‌پیکر. تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی. چاپ هفدهم. تهران: قطره.

واحد، اسدالله، نوری باهری، محمدعلی. (۱۳۹۱). نقد و بررسی شکوائیه‌های سیاسی در شعر قرن ششم. زبان و ادب فارسی، ٦٥، ٢٢٥، ١٤٣-١٦٥.

وراوینی، سعدالدین. (١٣٩٤). مرزبان‌نامه. به کوشش دکتر خلیل خطیب رهبر. چاپ بیست و سوم. تهران: صفی علیشاه.

References:

Ahmadi, Bābak. (1991). *Sāxtār va Ta'vil-e* Matn *(Structure and Interpretation of Text*). Tehran: Markaz. [In Persian].

Ahmadi, Bābak (2008). *Haqiqat* va zibāyi *(Truth and beauty).* Tehran: Markaz. [In Persian].

'Attār Neyšāburi, Šeyx Farid al-Din Mohammad. (1980). *Divān*. ed.M. Darviš. Tehran: Jāvidān. [In Persian].

Anvari Abiverdi, Owhad al-Din Mohammad ibn Mohammad. (1958). *Divān*. ed.Mohammad-Taqi Modarres Razavi. 1st ed. Tehran: Book translation and publishing company. [In Persian].

Axsikati, Asir al-Din (1958). *Divān*. ed. Rokn al-Din Homāyun Farrox. Tehran: Rudaki bookstore. [In Persian].

Bahār, Mohammad-Taqi. (2005*). Sabk-Šenasi (Stylistics)*. 8th ed. Tehran: Amirkabir. [In Persian].

Esfahani, Ab al-Fazl Kamāl al-Din Esmā'il. (1969). *Divān* ed. Hoseyn Bahral-'Olumi. 1st ed. Tehran: Dehxodā Bookstore. [In Persian].

Farqāni, Seyf al-Din Mohammad. (1985). *Divān*, ed. Zabihollāh Ṣafā. 2nd ed. Tehran: Ferdowsi. [In Persian].

Jorfāzeqāni, Ab al-Šaraf Nāseh ibn Zafar ibn Sa'd. (1955). *Tārix-e Yamini (Yamini's history).* ed. Qavim. 1st ed. Tehran: No Publisher. [In Persian].

Joveyni, 'Alā' al-Din 'Atā Malek Mohammad ibn Mohammad. (2008*). Tārix-e Jahāngošāye Joveyni.* ed. Ahmad Xātami. 1st ed. Tehran: Elmi. [In Persian].

Mirsādeqi, Jamāl. (2009). *'Anāṣor-e Dāstān* (*Literary elements*). 8th ed. Tehran: Soxan. [In Persian].

Najm-e Rāzi, 'Abdollāh ibn Mohammad. (2001). *Merṣād al-'Ebād.* ed.Mohammad Amin Riyāhi. 9th ed. Tehran: 'Elmi va Farhangi. [In Persian].

Nātel xānlari, Parviz. (1988). *Haftād Soxan* (*She'r va Honar*) (*Seventy Sayings* (*Poetry and Art*)). 1st ed. Tehran: Tus. [In Persian].

Neẓāmi,elyas ibn Yusof. (2016*). Maxzan al-Asrār.* ed. Hasan Vahid Dastjerdi. 17th ed. Tehran: Qatre. [In Persian].

Neẓāmi,elyas ibn Yusof. (2021). *Haft Peykar*, ed. Hasan Vahid Dastjerdi. 17th ed. Tehran: Qatre. [In Persian].

'onsor al-Ma'āli,key Kāvus ibn eskandar. (2018). *Qābus-nāme.* ed.Qolāmhoseyn Yusofi. 19th ed. Tehran: 'Elmi va Farhangi. [In Persian].

Purnāmdāriyān, Taqi. (2002). *Safar dar Meh (Traveling in the fog).* 1st ed. Tehran: Negāh. [In Persian].

Rāvandi, Mohammad ibn 'Ali ibn Soleymān. (1985). *Rāhat al-Sodur va Āyat al-Sorur dar Tārix-e Āl-e Saljuq(In the history of the Saljug dynasty).* ed. Mohammad Eqbāl. 2nd ed. Tehran: Amirkabir. [In Persian].

Safā, Zabihullah. (1990). *Tārix-e Adabiyyāt dar Irān (History of Literature in Iran)*. 10th ed. Tehran: Ferdows. [In Persian].

Safavi, Kuroš. (2015). *Az Zabān-Šenasi be Adabiyyāt (From linguistics to literature).* 5th ed. Tehran: Sure Mehr. [In Persian].

Sami'i, Ahmad. (2016). *Negāreš va Virāyeš (Writing and editing).* 15th ed. Tehran: Samt. [In Persian].

Servat, Mansur. (2007). Nasr-e Manzum-e Farsi va Mājarā-ye Qesse dar Asr-e Safavi (Persian verse prose and the story of the story in the Safavid era). *Nāmeye Anjoman*. vol. 26. pp. 17-32. [In Persian].

Šafi'i Kadkani, Mohammad Rezā. (1996). *Sovar-e xiyāl dar Še'r-e Fārsi* (*Imagination in Persian Poetry*). 9th ed. Tehran: Āgāh. [In Persian].

Šafi'i Kadkani, Mohammad Rezā (2013). *Zabān-e Še'r dar Nasr-e Sufiyye* (*The Language of Poetry in Sufi Prose*). 1st ed. Tehran: Soxan. [In Persian].

Šamisā, Sirus. (2015). *Bayān* (*Expressions*). Tehran: Mitrā. [In Persian].

Vāhed, Asadollāh, Nuri Bāheri, Mohammad 'Ali. (2012). Naqd va Barresiye Šekvā'ie-hā-ye Siyāsi dar Še'r-e Qarn-e Šešom (Criticism and Study of Political Complaints in Sixth-Century Poetry). *Persian language and literature.* vol.225. pp. 143-165. [In Persian].

Varāvini, Sa’d al-Din. (2015). *Marzbān-nāme.* ed. Xalil Xatib-Rahbar. 23rd ed. Tehran: Safi Ališāh. [In Persian].

xāqāni, Afzal al-Din Badil ibn ʾAli. (1983). *Monša’āt-e xāqāni* (*xāqāni epistolary writings*). ed.Mohammad Rošhan. 2nd ed. Tehran: Ketāb- e Farzān. [In Persian].

xāqāni, Afzal al-Din Badil ibn ʾAli (2008). *Divān*. ed. Mir Jalāl al-Din Kazzāzi. 2nd ed. Tehran: Markaz. [In Persian].

Xākpur, Mohammad, Esmāʾili, Mohammad Hoseyn, & Ranjbar, Ebrāhim. (2022). Barrasi va Tahlil-e Kārkard-hāye Balāqiye Sefat-e Honari dar Qasāyed-e Xāqāni (Investigating and analysis of rhetorical functions of Epithet in Xaghani's odes), *Studies in Linguistic and Rhetorical Studies*,vol.27, pp.61-90 . [In Persian].

xatibi, Hosseyn. (1987). *Fann-e Nasr dar Adab-e Pārsi* (*The Art of Prose in Persian Literature*). 1st ed. Tehran: Zavvār. [In Persian].

Zarrinkub, ʾAbd al-Hoseyn. (2004). *Az Gozašteye Adabiye Irān* (*From Iran’s Literary Past*). 2nd ed. Tehran: Soxan. [In Persian].

Zeydari Nasavi, Šahāb al-Din Mohammad Xarzandi. (2015). *Nafsat al-Masdur.* ed. Amir Hoseyn Yazdgerdi. 4th ed. Tehran: Tus. [In Persian].